

MIN MÉRJÜK A POLITIKÁT?¹

Dénes Iván Zoltán

a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár,
az Academia Europaea (London), tagja, kutató, tutor
denes.ivan.zoltan@gmail.com

I.

Mi kapcsolja össze az egy országban élőket, ha helyzetük és hátterük nagyon eltérő, világnézeti áthidalhatatlan különbségek választják el őket egymástól, de nem kívánnak folyamatos polgárháborút folytatni egymással? Mi teszi őket politikai közösséggé?

Az, hogy a közösség tagjai játékszabályokat, eljárási formákat, szocializációs mintákat alakítanak ki közösen, amelyeket begyakorolnak, betartanak és betartatnak. A politikai közösség elfogadja közös értéknek az egyenlő emberi méltóságot, a szabadságot és a demokráciát, a hatalom forrásának a népszuverenitást, a hatalom önállósodása és koncentrációja ellenszerének a hatalommegosztás, a fékek és ellensúlyok – állandó fejlesztésre és megújításra szoruló – rendszerét. A meggyőződés, a lelkiismeret magánügy, a magánszférára egyre táguló határai elfogadottak, amelytől elszakadt a politikai közösséghez tartozás kritériuma. Azt a jogok és köteleességek egyen-

lősége, a politikai közösség megalkotása és fenntartása, az egyének közösségi cselekvései határozzák meg. A külső kényszer visszaszorítása és visszaszorulása, a személyes uralom, a „nagyévtványú hatalmasok” megfékezése a társadalmi integráció, a politikai közösség kohéziójának önkéntes, szabad és állandóan meg- és újrateremtendő kifinomult formáit feltételezi.² Ezek maguktól értetődőknek, adottságoknak látszanak. Akkor érezhetjük, hogy mennyire nem így van, amikor működésüket meggátolják. Akkor, amikor a személyes uralom dúvad állama a vélt, jogszerűtlen és önérdéket szolgáló hatékonyság és valamilyen ellenséggel szembeni permanens mozgósítás jegyében a hatalomkoncentráció (a törvényhozó, a végrehajtó és az igazságszolgáltató hatalmi ágak egymástól elválasztását, egymással kiegyenlítését, s az igazságszolgáltatás függetlenítését felszámoló) hagyományos és (a gazdasági és az információs hatalmat összpontosító és szervezési arisztokráciát kiépítő) új formáival osztja ketté a társadalmat kiváltságosokra és páriákra.

Mi teszi lehetővé, hogy az autokrácia és a zsarnokság régi és új formáit cinikus nyíltsággal alkalmazhatják olyan politikusok, akiket szavazóik a közjó képviselővel bíztak

² A „grandi ambiziosi” Machiavelli kifejezése az *Asztali beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről*-ben (magyar fordítása Machiavelli, 1978, 1/87–442).

meg? Hogy lehet, hogy a két Bonaparte, Lenin, Mussolini, Hitler, Perón és Chávez után, Mugabe és Duterte, Putyin és Erdogan mellett autokratikus államok kiépítését szenvedjük el olyan szabadságszerető népeknél, mint a magyar és a lengyel? Mindezt – a zsarnok platóni meghatározását illusztrálva – olyan emberek teszik, akik magukon sem tudnak uralkodni (Platón, 2014, 403–481.). Holott már Arisztotelész államforma-leírásában felismerte, hogy jobb törvények, mint emberek uralma alatt élni (Vö. Arisztotelész, 1969, 164–173., 195., 202–215., 240–244., 248–266., 312–324.; lásd még Arisztotelész, 1971, 1975).

Ezekhez a kérdésekhez szűkített perspektívából közelítetek. Arra keresem a választ, hogy min mérjük a félelmen alapuló, s azt mozgósító politikai rendszereket (Montesquieu, 2000, 67–70., 78–82, 119–134., 198–200., 205). Mindezt Bibó István értelmezését felidézve teszem. Ő ugyanis a hatalom humanizálását, a személyes uralom felváltását a személytelen szolgálatással, a szenvedés, a fájdalom, a kiszolgáltatottság és a félelem csökkentését tekintette az európai politikai fejlődés értelmének. Olyannak, amely állandó erőfeszítéseket és készenléter igénylő lehetőséget, s amely cseppfolyós időszakokban, sérelmek, traumák és félelmek miatt politikai hisztériához vezethet (Bibó, 2017, I/289–382.).

II.

„Az állam nem merő erőszakos szervezet, a modern európai állam pedig csak egészen kis részben az. Másfélezer éves görög–római előkészítés után, másfél ezer éves keresztény társadalomszervezési munka alapján a háromszáz éves modern újkori állam alkotmányos fejlődése az államot túlnyomó részben erkölcsi személyiséggé tette, mely most azon a ponton van, hogy hatalomkoncentrációból

fokozatosan átalakul a tárgyilagos szakszolgálatok szervezetévé. Négy évtizedes marxista-leninista–sztálinista gyakorlatnak sikerült ezt a háromezer éves kultúrfejlődést megfordítania, és az államot ismét emberséget, adott szót, kölcsönösséget nem ismerő dúvaddá tenni. A legsürgősebb feladat ennek a dúvadállamnak minden megnyilvánulását felszámolni. Elég volt abból az ostobaságból, mely burzsoá specialitásoknak nyilvánította a szabadság történetileg kialakult technikai biztosítékait, melyek hosszú időre visszanyúló történeti fejlődés eredményei, s melyeknél jobbat eddig senki nem talált, a népképviselői alkotmányt, a szabad választásokat, a közigazgatás bírói ellenőrzését, az államhatalmak elválasztását, a szólás- és sajtószabadságot.” (Bibó, 2017, I/246–257., idézet: 251.)

Bibó István ezt 1956. október 27. és 29. között írt fogalmazványában vetette papírra. Abban, amelyben a politika alapfogalmait a marxizmus–leninizmus–sztálinizmus tételeivel szemben újraértelmezte. 1956–1957-es állásfoglalásai korántsem vallanak rögtönzésre. Aki ezeket írta, kiforrott közösségi értékelési és magatartásmintákkal rendelkezett. Elmélyült szellemi munkával alakította ki őket a harmincas évek közepétől folyamatosan, és 1944-ben szűk, 1956–1957-ben nagy nyilvánosság előtt szerényen, de magától értetődően minden következményével vállalta és képviselte. Bibó István 1938-tól 1979-ig, huszonhét éves korától haláláig keresett választ arra a kérdésre, hogy akkor, amikor számon kérjük a hatalom birtokosain cselekedeteiket, az általuk meghatározott politikát, min mérjük őket. Arra, hogy mi teszi lehetővé az értékelést. A választ az európai politikai fejlődés értelmében látta. Abban, amit ő a személyes és személytelen uralom felszámolásában, a régi és az új hatalomösszpontosító

tendenciák megfékezésében és ellensúlyozásában, a hatalom megosztásában látott. Olyan társadalomszerveződésben, amelyet a hatalom humanizálása, az uralom megszüntetése, a személytelen szolgáltatás, a kölcsönös szolgáltatások társadalmá határoz meg. Az, amelynek antropológiai alapja az a belátás, hogy az ember az egyetlen élőlény, aki tudja, hogy meg fog halni, s intelligenciájáért a veszélyhelyzetektől függetlenedő halálfélelemmel fizet. Amennyiben képes együtt élni a félelemmel, s azt meg tudja szelídíteni, ki tud törni a zsarnokságok körforgásából. Abból, hogy félelméről úgy feledkezzen meg, hogy másokat tart rettegésben, félelemben, alávettségben és kiszolgáltatottságban. Az alá-főlérendeltség, a hierarchikus társadalomszerveződés, a kiszolgáltatottság, a szenvedés mennyiségének a csökkentése az európai politikai fejlődés mértéke. Olyan mérce és lehetőség, amelyet újra és újra ki kell vívni, s amelyhez ezt segítő közösségi élmények, tapasztalatok, értékelési és magatartásminták szükségesek (Bibó, 2017, I/289–382.).

III.

Amennyiben a monarchikus és arisztokratikus tekintélyek alóli felszabadulás, a szabadság, a közösség birtokbavételének élménye, s az ezen alapuló demokratikus legitimitás kiépülése és konszolidációja helyett cseppfolyós vagy vákuumhelyzet alakul ki, amelyet a félelem határoz meg, annyiban történelmi traumákból és félelmi reakciókból könnyen politikai hisztéria alakulhat ki, amely a személyes uralomhoz, visszahátráláshoz vezet. A politikai hisztéria kiindulópontja a közösség megrázkódtató történelmi tapasztalata, gyökere a félelem. Következménye az a törekvés, hogy a közösség százszázalékos garanciát kapjon arra, hogy a megrázkódtató történel-

mi tapasztalat sohasem ismétlődhet meg. Az aktuális, megoldandó problémák minél inkább kapcsolatba hozhatók a megrázkódtató történelmi tapasztalattal, a traumával, annál inkább megoldhatatlanokká válnak. A közösség nem néz szembe azzal, hogy helyzetfelismerő és feladatmegoldó stratégiája és szisztémája válságba jutott, maga pedig zsákutcába került, amelyet álmegoldással fed el. Minél görcsösebben ragaszkodik hozzá, annál inkább önértékelési zavarba kerül. Így a hisztéria egyre inkább beépül az identitásba, amely hatalmi túltengéshez és kisebbségi érzet, jogcímekből élni akaráshoz és a valóságos teljesítmények értékének csökkenéséhez, a pusztasiker mértéktelen tiszteletéhez, nagy elégtételek kereséséhez, a propaganda, a ráolvasás mágikus erejébe vetett hithez, a hamis realitás görcsös védelméhez vezet. Mindez ismétléskényszerrel jár, ami a megszerzett elégtétel után további elégtételkeresések sorozatán keresztül újabb katasztrófát, megrázkódtató történelmi tapasztalatot, újabb traumát eredményez (Bibó, 2017, I/489–735.).

IV.

Bibó István az 1940-es években azt szerette volna elérni, hogy a második világháborúban győztes nagyhatalmak ne kövessék el azt a hibát, amit az első világháború után elkövettek. A döntéshozók ugyanis az önrendelkezés elvét felemásan alkalmazták, rovására teret engedtek mindenféle stratégiák, vízrajzi, közlekedési, hadászati szempontnak, az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai pillanatnyi érdekeinek és korlátozatlan étvágyának. Olyan békeszerződést kényszerítettek – az akkor négy évszázad után ismét független – Magyarországra, amely nem magyar nemzetiségek által lakott területeket, vegyes (magyar és nem magyar) nemzetiségű területeket és kizárólag

magyarok lakta területeket egyaránt elcsatolt az országtól. A függetlenné vált új magyar demokratikus köztársaság vezetői 1918–1919-ben nem tudták elfogadni a győztesek feltételeit. A négyéves világháború után és a polgárháború veszélye miatt nem rendelkeztek olyan hadsereg fölött, amely szembeállhatott volna a francia, cseh, román és szerb megszálló katonasággal. Ez a helyzet rendszer-váltásokhoz és polgárháborúhoz, kommunista diktatúrához, ellenforradalmi kormányzathoz, katonai megszálláshoz vezetett. A kommunista diktatúra viszont szembeállt az inváziós seregekkel. A bukása után felálló ellenforradalmi kormányzatok viszont – az akkor már Budapestet és a Dunántúlt egy részét megszálló román csapatok visszavonásáért cserében – elfogadták és aláírták azt a békeszerződést, amelyet a demokratikus köztársaság nem fogadott el (Romsics, 2005, 112–149.). A nem magyarok által lakott területek elszakadásával az önrendelkezés elve érvényesült, amit előbb-utóbb meg lehetett volna emészteni, és el lehetett volna fogadni. A vegyes lakosságú területek elcsatolása esetében konszenzusra, megegyezésre, népszavazásra kellett volna törekedni, ahol és amikor csak lehetett. Túlnyomó részben azonban nem ez történt. A csak magyarok lakta területek elszakítása nyilvánvalóan az önrendelkezési elv durva megsértését jelentette. Ez viszont Magyarországról és a magyarok lakta határon kívül került területekről nézve elfedte a nem magyar nemzetiségű területek elszakadását és a vegyes lakosságú területek – esetleg lakossági döntést igénylő – elcsatolását. Így az elfogadható és az elfogadhatatlan összezsúszott, és elfogadhatatlanná tette azt is, ami a trianoni békeszerződésben jogos volt. A magyar kül- és belpolitika emiatt a revizionizmus kényszerpályájára kényszerült, ami

viszont meggátolta és megakadályozta a demokrácia érvényesülését. A győztes nagyhatalmak és szövetségeseik méltánytalan és hosszú távon elfogadhatatlan, a demokrácia kiépítését és konszolidálását megakadályozó békeszerződést korántsem csak Magyarországra kényszerítettek rá. Németországtól Törökországtól, a versailles-i békeszerződéstől a sévres-i döntésig ugyanezt tették, s ez előbb-utóbb komoly, súlyos visszahatást váltott ki.

A magyar állam, amikor 1938-ban és 1940-ben lehetősége nyílt rá, a náci Németország és a fasiszta Olaszország döntése alapján visszacserezte a történelmi ország északi és délkeleti területeit (a Felvidék egy részét és Észak-Erdélyt). Amíg nem kapta meg Észak-Erdélyt, addig magyarokként hivatkozott az erdélyi magyar zsidókra. Amint bevonult oda, ellenségként bánt velük. Ám nem állt meg a magyarok lakta területeknél. 1939-ben és 1941-ben a magyar hadsereg meghatározóan nem magyarok lakta területeket is megszállt Kárpát-Ukrajnában és a Délvidéken. Jugoszláviába 1941 tavaszán háborús megszállóként vonult be. A túlnyomórészt románok lakta Dél-Erdély visszacsatolása érdekében pedig hadat üzent. De nem az azt birtokló és a németekkel szövetséges Romániának, hanem a Szovjetunióknak, hogy a biztosnak tekintett német győzelem után megkaphassa egész Erdélyt. A visszacsatolt területeken a nem-magyarokkal szemben nem a meghirdetett föderatív, kisebbségvédelmi politikát valósította meg, hanem megszállóként viselkedett. Igaz, kevés ideje volt rá a szomszéd országok korábbi és későbbi, brutális és erőszakos etnikai homogenizációs és megszálló politikájához képest (Romsics, 2005, 235–270.; 2006, 13–93.). Ám ez nem mentség.

Magyarországon 1920-ban korlátozták a zsidó egyetemi hallgatók felvételi számát

(*numerus clausus*), 1938-ban pedig a zsidók gazdasági és értelmiségi arányszámát. A náci terjeszkedéshez igazodva, az annak nyomán megerősödő szélsőjobb oldali radikalizmus kivédésére, s a revizionista külpolitika jegyében viszont a konzervatív kormányzat által kezdeményezett antiszemita törvényhozás eljutott a számarányok állami szabályozásától a faji törvényekig (Komoróczy, 2012, II/377–437, 505–622.). Magyarország német megszállása (1944. március 19.) után a németeket kiszolgáló végrehajtó hatalom a zsidókat megfosztotta maradék állampolgári jogaitól, elkülönítette, kirabolta őket, majd erőszakos szervei segítségével egykori állampolgárait átadta a megszálló németeknek, hogy azok deportálják őket. Így a magyar állam 1944 tavaszán és nyarán – a második világháború vége felé, akkor, amikor a németek veresége már bizonyossággá vált – tettétárrá vált a harmadik legnagyobb európai zsidó közösség megsemmisítésére irányuló, a teljes vidéki zsidóság meggyilkolását eredményező ipari méretű népiirtásban, amit 1944 őszén és telén követett a budapesti zsidók egy részének a legyilkolása. Összesen közel félmillió embert (öregeket, gyerekeket, nőket, férfiakat és csecsemőket) irtottak ki, ami Magyarország háborús embervesztésének kétharmadát tette ki (Braham, 1981; Komoróczy, 2012, II/505–866, 881–885.).

A megbélyegzéssel, elkülönítéssel, jogfosztással, kirablással és deportálással olyan mobilizációs és meggazdagodási mintát alakítottak ki, és tettek elfogadottá sokak számára, amelyek zsákmányszerző technikáját (kinézem valaki boltját és lakását, elvitetem az illetőt és családját, kiigényelem a boltot és a lakást, beülök a boltba és beköltözöm a lakásba) a belső gyarmatosítás szovjet modellje jegyében a kommunista diktatúra a magyarországi

németeken, majd a magyar társadalom valamennyi osztályán, saját pártbeli lehetséges riválisain, a szomszédos országok (Szovjetunió, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) kormányai pedig az ott élő magyar közösségeken próbálták ki, s amely mint a vélt vagy valós politikai ellenféllel szembeni gyakorlat, pozíciószerezés ma sem ismeretlen.

A Trianonban elkövetett igazságtalanságot a győztes hatalmak a második világháború utáni párizsi békeszerződésben 1947-ben – némileg továbbrontott formában – a Szovjetunió hódító politikája miatt megismételték. A szovjet megszállás alapján kiépülő kommunista diktatúra pedig a békeszerződést, beleértve a határon kívül élő magyar közösségek helyzetét a *Shoá*val, a világháborús veszteségekkel és a szovjet csapatok okozta szenvedésekkel együtt tabuvá tette. Emiatt megemészhetetlen és feldolgozatlan maradt mindaz a kiszolgáltatottság, sérelem, félelem, fájdalom és veszteség, amely máig mérgezi az egyének és közösségek életét Magyarországon és az ország határain kívül. A sok feldolgozatlan sérelem, félelem, fájdalom és veszteség viszont akadályozza a demokratikus politikai kultúra, a demokratikus közösségi identitás pozitív szocializációs mintáinak megalkotását. Elégtételkereséssel, áldozatszereppel, párhuzamos, egymással szembenálló emlékezetépítésekkel, szimbolikus polgárháborúk gerjesztésével, politikai hisztériákkal.

V.

Bibó István 1942–1944-ben politikaihisztériaelemzéssel közelítette meg és értelmezte a német nácizmust, s ennek eredményei alapján tett megoldási javaslatokat. 1945-ben politikai hisztériaértelmezése segítségével diagnosztizálta a magyar demokrácia bizalmi válságát, és javasolt mediátorként demokra-

tikus legitimitású konszolidációt és azt elősegítő játékszabályokat. 1946-ban a magyar, cseh és lengyel politikai kultúra torzulásait a traumákat feltáró hisztériaelemzéssel határozta meg, és ajánlott rájuk megoldást. Az újabb békeszerződéssel kapcsolatos álláspontját az újabb politikai hisztéria elkerülésének szándéka határozta meg. 1948-ban nagy esszében dolgozta fel a magyarországi antiszemitizmust és a zsidók önképét, tárta fel a régi és az új antiszemitizmus okait, a középkori antijudaista keresztény előítéletet, az asszimiláló társadalom fejlődési zavarait és zsidók és nem-zsidók dehumanizált összeszerveződését és az abból fakadó kölcsönös, torz, de valóságos tapasztalatokat. Ennek alapján kidolgozta a politikai hisztéria feloldásának szintjeit és módjait. Saját személyes felelősségének elvállalásával és példamutatással. A felszabadulás után gőzerővel azért cselekedett, hogy hazájában társadalmi és lélektani felszabadulás, politikai demokrácia és önkormányzaton alapuló közigazgatás legyen. Ezért tevékenykedett belügyminisztériumi közigazgatási főosztályvezetőként, fogalmazott választójogi törvényt, tartott előadásokat, dolgozta ki a közigazgatás megreformálását. Amikor látta, hogy a svábokat származásukért kitelepítik, ellenállt, tiltakozott, majd lemondott hivataláról. A politika professzoraként csak addig tanított, ameddig azt mondhatta, amit igaznak gondolt. 1951-től könyvtárosként dolgozott. A forradalom idején elvi tisztázást, kibontakozási tervezeteket, a megszálláskor egyedül a helyén maradó államminiszterként nyilatkozatokat és Magyarország függetlenségét és a politikai demokráciát biztosítani hivatott megegyezési terveket készített, a megszállás után pedig *Magyarország helyzete és a világhelyzet* címmel emlékiratot írt és je-

lentetett meg. Forradalom utáni tevékenységéért hajszal híján halálra, életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. Hét év után amnesztiával szabadult. A Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában könyvtárosként dolgozott. Miután nyugdíjba vonult, felfokozott tempóban igyekezett pótolni mindazt, amit el kívánt végezni. Többek között a nemzeti önrendelkezés legitimitásán alapuló nemzetközi konfliktuselméleti monográfiát, alternatív Kelet-Európa-történeti filmtervet vetett papírra, Szalai Pálnak és Arany Bálintnak pedig egy-egy levélben fejtette ki nézeteit a patriotizmusról és a nacionalizmusról. Irataiból és írásából a közösségi értékelési és magatartásmintákról alkotott nézetei éppúgy kiolvashatók, mint minden romantikus és patetikus szereptől távoli, szerényen és magától értetődően vállalt szerepei.

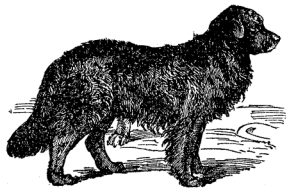
VI.

Amennyiben a hatalom birtokosai saját uralmuk fenntartása érdekében felhasználják és mozgósítják a sérelmeket, félelmeket és fájdalmakat, a hierarchikus társadalmi tagoltságot és az egzisztenciális kiszolgáltatottságot, az korántsem a hatalom humanizálását szolgálja. Ahogy a független intézmények felszámolása, az úr-szolga viszony újratermelése és az egyéni és közösségi önrendelkezés visszaszorítása sem. Mindez egy dúvad-állam kiépülését és működtetését mutatja. Ezen mérjük a politikát és ez Bibó István nézeteinek legfőbb aktualitása.

Kulcsszavak: *legitimitás, hatalommegosztás, politikai közösség, kollektív trauma, hatalomkoncentráció, politikai hisztéria, a hatalom humanizálása, dúvad-állam, emlékezetpolitika, Bibó István*

IRODALOM

- Arisztotelész (1969): *Politika*. (ford. Szabó Miklós) Budapest: Gondolat Kiadó • <http://tinyurl.com/y7zwv2kg>
- Arisztotelész (1971): *Nikomakhoszi etika*. (ford. Szabó Miklós) Budapest: Magyar Helikon, 1997-es Európa-kiadás • <http://tinyurl.com/yaj4fahk>
- Arisztotelész (1975): *Eudemoszi etika. Nagy Etika*. (ford., jegyz. Steiger Kornél) Budapest: Gondolat Kiadó • <http://tinyurl.com/yclktagj>
- Bibó István (2017): *Az európai egyensúlyról és békéről*. In: *Bibó István összegyűjtött írásai*. (szerk., s. a. r., bev. Dénes Iván Zoltán) I–III. Budapest: Pesti Kalligram Kiadó, I/ 489–735. 1986-os Magvető-kiadás • <http://tinyurl.com/y7e4y1gw>
- Bibó István (2017): *Az európai társadalomfejlődés értelme*. In: *Bibó István összegyűjtött írásai*. (szerk., s. a. r., bev. Dénes Iván Zoltán) I–III. Budapest: Pesti Kalligram Kiadó, I/289–382. 1986-os Magvető-kiadás • <http://tinyurl.com/y7e4y1gw>
- Bibó István (2017): *Fogalmazvány*, 1956. október 27–29. In: *Bibó István összegyűjtött írásai*. (szerk., s. a. r., bev. Dénes Iván Zoltán) I–III. Budapest: Pesti Kalligram Kiadó, I. 246–257. 1990-es Magvető-kiadás • <http://tinyurl.com/ybbqhx9l>
- Braham, Randolph L. (1981): *A magyar Holocaust* I–II. Budapest: Gondolat Kiadó
- Komoróczy Géza (2012): *A zsidók története Magyarországon* 1–2. Pozsony: Kalligram Kiadó
- Machiavelli (1978): *Niccolò Machiavelli művei* I–II. (ford. Iványi Norbert, Karinthy Ferenc, Lutter Éva) Budapest: Európa Kiadó
- Montesquieu (2000): *A törvények szelleméről*. (Ford. Csécsy Imre, Sebestyén Pál) Budapest: Osiris Kiadó–Attraktor Kft.
- Platón (2014): *Az állam*. (ford. Steiger Kornél) Budapest: Atlantisz Kiadó, 403–481.
- Romsics Ignác (2005): *Magyarország története a huszadik században. (Osiris tankönyvek sorozat)* Budapest: Osiris Kiadó, 112–149.
- Romsics Ignác (2006): *Az 1947-es párizsi békeszerződés. (Osiris Könyvtár sorozat)* Budapest: Osiris Kiadó

AZ ÓZONRÉTEG MEGMENTÉSE: EGY GLOBÁLIS KÖRNYEZETI ÁTTERHELÉS ÉVFORDULÓI ÉS TANULSÁGAI

Faragó Tibor

a földrajztudományok kandidátusa,
a Szt. István Egyetem c. egyetemi tanára,
az ELTE Környezettudományi Doktori Iskola oktatója
Tibor_Farago@t-online.hu

„Az ózonréteg csökkenése [...] nagyon komolyra fordulhatott volna, ha felfedezése nem váltotta volna ki a közvélemény aggodalmát, és azt nem követték volna gyors intézkedések. Szerencsére soha nem fogjuk megtudni, hogy máskülönb e súlyos helyzet milyen mértékűvé vált volna.”
(Bert Bolin,¹ 2007)

*A kemény freon esete az ózonnal:
az átterhelés első szakasza*

A Nemzetközi Geofizikai Év programja a Tudományos Uniók Nemzetközi Tanácsának (ICSU) koordinálásával 1957 júliusában kezdődött, és a hidegháborús időszak feszültségei ellenére e nagyszabású együttműködésbe több mint hatvan állam – mind az öt földrészről és mindhárom „világból”² – aktívan bekapcsolódott. E program egyik kiemelkedő jelentőségű összetevője lett a légköri ózon megfigyelése. Ezzel a céllal kezdte meg működését 1957-ben a Globális Ózon Megfigyelési Rendszer (GO₃OS), és első lépésként

mintegy negyven mérőeszközt, Dobson-spektrofotométert telepítettek a Nemzetközi Ózon Bizottság irányítása mellett különböző országokba. (A bizottság akkori elnöke Gordon M. B. Dobson volt, akiről nemcsak az említett mérőműszert, hanem a légköri ózonneménység mértékegységét is elneveztek.) Teljességgel indokolt volt e mérésekre és az összegyűjtött adatok értékelésére irányuló kezdeményezés. A légköri ózon felfedezését és a földi élet számára különösen veszélyes ultraibolya sugárzás kiszűrésében játszott szerepének 19. századi feltárását követően már a 20. század első felében néhány helyen végzett mérésből kiderült a légköri ózonmenyiség nagyfokú változékonysága.

Az 1957-ben létrejött monitoring hálózat egyik állomását – a Brit Antarktisi Kutató-program támogatásával – az Antarktika Halley-öblében lévő jégtáblára telepítették, és az ott gyűjtött adatok alapján volt először megállapítható a Déli-sarkvidék felett az ózon nagymértékű – természetes okokkal magyarázott – évszakos ingadozása (Dobson, 1968).

Ugyanebben az évtizedben már tömegével gyártották az új típusú hűtőberendezéseket, amelyekben már szintetikus előállított

¹ Bert Bolin svéd tudós (1925–2007) a Nobel-békedíjas IPCC első elnöke volt.

² Több kelet-európai ország, köztük Magyarország is részt vett e programban.